“ADOLAT”
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=367

2026-yil
5-son
may
ISSN 3093-8546

Raqamli iqtisodiyotning yashirin qoidalari: SEP patentlari O‘zbekiston uchun nimani anglatadi?

Sevinchbeka Hazratqulova,
Toshkent davlat yuridik universiteti Biznes huquqi va sud himoyasi fakulteti
Tadqiqot markazi ilmiy xodimi
e-mail: s.hazratqulova@gmail.com

Аннотация. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotning muhim huquqiy institutlaridan biri hisoblangan standartga muhim patentlar (Standard Essential Patents – SEP) instituti tahlil qilingan. Muallif SEP tushunchasi, uning huquqiy tabiati hamda xalqaro texnologiya standartlarini shakllantirishdagi o‘rnini yoritadi. Shuningdek, FRAND (Fair, Reasonable and Non-Discriminatory) tamoyilining huquqiy ahamiyati, SEP bilan bog‘liq xalqaro sud amaliyoti va raqobat huquqi bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilingan. Maqolada Apple–Qualcomm, Huawei v. ZTE kabi xalqaro nizolar misolida SEP tizimining iqtisodiy va geosiyosiy ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston qonunchiligining SEP tizimiga tayyorlik darajasi baholanib, milliy huquqiy tizimga FRAND mexanizmlarini integratsiya qilish hamda mahalliy innovatsion ekotizimni xalqaro standartlashtirish jarayonlariga jalb etish zarurati asoslab berilgan.

Калит сўзлар. standartga muhim patent (SEP), FRAND, raqamli iqtisodiyot, intellektual mulk, patent huquqi, raqobat huquqi, 5G texnologiyalari, xalqaro standartlashtirish, litsenziyalash, innovatsiya

Аннотация. В данной статье анализируется институт стандартно-необходимых патентов (Standard Essential Patents – SEP) как один из ключевых правовых механизмов цифровой экономики. Рассматриваются понятие SEP, его правовая природа и роль в формировании международных технологических стандартов. Особое внимание уделяется принципу FRAND (Fair, Reasonable and Non-Discriminatory), международной судебной практике и взаимосвязи SEP с конкурентным правом. На примере международных споров, включая Apple–Qualcomm и Huawei v. ZTE, раскрывается экономическое и геополитическое значение системы SEP. Кроме того, оценивается готовность законодательства Узбекистана к регулированию отношений, связанных с SEP, а также обосновывается необходимость интеграции принципов FRAND в национальную правовую систему и участия местных субъектов в международных процессах стандартизации.

Ключевые слова. стандартно-необходимый патент (SEP), FRAND, цифровая экономика, интеллектуальная собственность, патентное право,

конкурентное право, технологии 5G, международная стандартизация, лицензирование, инновации.

Annotation. This article examines Standard Essential Patents (SEPs) as one of the key legal institutions of the digital economy. It analyzes the concept and legal nature of SEPs, as well as their role in the development of international technological standards. Particular attention is given to the FRAND (Fair, Reasonable and Non-Discriminatory) licensing principle, international judicial practice, and the interaction between SEP regulation and competition law. Using major international disputes such as Apple v. Qualcomm and Huawei v. ZTE as examples, the article highlights the economic and geopolitical significance of the SEP system. The study also evaluates the preparedness of Uzbekistan's legal framework for SEP-related challenges and substantiates the necessity of integrating FRAND mechanisms into national legislation while encouraging local participation in international standardization processes.

Keywords. Standard Essential Patent (SEP), FRAND, digital economy, intellectual property, patent law, competition law, 5G technologies, international standardization, licensing, innovation

Bugungi kunda Wi-Fi orqali internetga ulanib video tomosha qilish yoki 5G tarmog‘i yordamida bir necha soniya ichida katta hajmdagi fayllarni yuklab olish oddiy texnologik qulaylik sifatida qabul qilinadi. Biroq foydalanuvchi sezmaydigan ushbu qulaylik ortida murakkab texnologik, iqtisodiy va huquqiy infratuzilma mavjud.

Zamonaviy aloqa texnologiyalari – Wi-Fi, Bluetooth, 4G, 5G yoki video uzatish standartlari – alohida kompaniyalar tomonidan mustaqil ravishda emas, balki xalqaro standartlashtirish tashkilotlari doirasida shakllantiriladi. Ushbu standartlar turli kompaniyalar yaratgan texnologik yechimlarning yagona tizimga integratsiyasi orqali yuzaga keladi.

Masalan, smartfon ishlab chiqaruvchi kompaniya mobil aloqa yoki internet funksiyasini yaratishda yuzlab patentlangan texnologiyalardan foydalanadi. Ularning ayrimlari shu qadar muhimki, mazkur patentsiz standartning o‘zi ishlamaydi. Ana shunday patentlar xalqaro amaliyotda Standartga muhim patent - Standard Essential Patent (SEP) deb ataladi.

SEP bugungi raqamli iqtisodiyotning ko‘rinmas, biroq hal qiluvchi elementiga aylangan. U bir tomondan innovatsiyalarni himoya qilsa, ikkinchi tomondan texnologiyalarning global miqyosda ommalashishiga xizmat qiladi. Aynan shu ikki manfaat o‘rtasidagi muvozanat SEP institutining asosiy huquqiy murakkabligini yuzaga keltiradi.

Muammo shundaki, SEP bir vaqtning o‘zida ham ochiq texnologik standartning tarkibiy qismi, ham xususiy intellektual mulk obyekti hisoblanadi. Shu sababli xalqaro amaliyotda SEP

masalalari nafaqat patent huquqi, balki raqobat huquqi, investitsiya siyosati va texnologik xavfsizlik bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston uchun ham ushbu masala tobora dolzarb tus olmoqda. Chunki mamlakat raqamli iqtisodiyotga o‘tish, 5G texnologiyalarini joriy etish va IT sanoatini kengaytirish jarayonida global texnologik infratuzilmaning faol ishtirokchisiga aylanmoqda.

Shu nuqtada strategik savol yuzaga keladi: **O‘zbekiston kelajakda faqat xorijiy texnologiyalar iste’molchisi bo‘lib qoladimi yoki xalqaro standartlarni shakllantirish jarayonida ham ishtirok eta oladimi?**

Standartga muhim patent (Standard Essential Patent – SEP) – bu muayyan texnik standartni amalga oshirish uchun foydalanilishi majburiy bo‘lgan patent hisoblanadi. Boshqacha aytganda, agar ma’lum texnologik standartni qo‘llash patent bilan himoyalangan texnologik yechimdan foydalanmasdan imkonsiz bo‘lsa, bunday patent standartga muhim patent sifatida e’tirof etiladi. SEPlar, ayniqsa, telekommunikatsiya, axborot texnologiyalari va raqamli infratuzilma sohalarida keng uchraydi. Masalan, 4G, 5G, Wi-Fi yoki Bluetooth kabi xalqaro texnik standartlar minglab patentlangan texnologik yechimlarga asoslanadi. Shu sababli, smartfon, planshet yoki boshqa aloqa qurilmalarini ishlab chiqaruvchi kompaniyalar mazkur standartlardan foydalanish jarayonida SEP egalaridan litsenziya olishga majbur bo‘ladi. Aks holda qurilmalar xalqaro texnik standartlarga mos ravishda ishlashi mumkin emas.

SEPning huquqiy mohiyati uning ikki tomonlama tabiatida namoyon bo‘ladi. Bir tomondan, u texnologik infratuzilmaning ajralmas elementi sifatida standartlashtirish tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ikkinchi tomondan esa u patent egasining eksklyuziv mulkiy huquqi bilan himoyalangan intellektual mulk obyektidir. Patent huquqining klassik modelida patent egasi o‘z texnologiyasidan foydalanishga ruxsat berish yoki uni taqiqlash masalasini mustaqil ravishda hal qiladi. Biroq SEP holatida mazkur erkinlik sezilarli darajada cheklanadi, chunki patent texnik standartning ajralmas qismiga aylanadi. Natijada patent egasi tomonidan litsenziya berishni rad etish bozordagi boshqa ishtirokchilarning standartdan foydalanishini amalda imkonsiz holga keltirishi mumkin.

Mazkur holat xalqaro huquqda raqobat va intellektual mulk huquqi o‘rtasidagi murakkab muvozanat masalasini yuzaga keltiradi. Agar SEP egalariga cheklanmagan vakolat berilsa, ular texnologik standart ustidan monopol nazorat o‘rnatishi va bozordagi raqobatni cheklashi mumkin. Aksincha, patent egalari huquqlarining haddan tashqari cheklanishi innovatsion faoliyat uchun iqtisodiy rag‘batni kamaytirishi ehtimolini yuzaga chiqaradi. Shu sababli xalqaro amaliyotda SEPlar bilan bog‘liq munosabatlar asosan “FRAND” (Fair, Reasonable and Non-Discriminatory – adolatli, oqilona va kamsitmaslik asosidagi) litsenziyalash tamoyili orqali tartibga solinadi. Mazkur tamoyilga ko‘ra, standartlashtirish jarayonida ishtirok etuvchi patent egalari o‘z patentlarini adolatli va

oqilona shartlarda litsenziyalash majburiyatini oladi.

Xalqaro huquqiy amaliyotda SEPlar bir qator normativ-huquqiy hujjatlar va sud amaliyoti orqali tartibga solinadi. Yevropa ittifoqida SEP va FRAND munosabatlari, avvalo, raqobat huquqi normalari asosida shakllangan bo‘lib, Yevropa ittifoqining Faoliyat yuritishi to‘g‘risidagi shartnomasining (Treaty on the Functioning of the European Union – TFEU) 102-moddasi ustun mavqeni suiiste’mol qilishni taqiqlaydi. Aynan shu norma SEP egalarining bozordagi hukmron mavqeidan noto‘g‘ri foydalanishining oldini olishda asosiy huquqiy vosita sifatida qo‘llaniladi. Yevropa Ittifoqi Sudining Huawei v. ZTE ishi SEPlar bo‘yicha eng muhim precedential qarorlardan biri hisoblanadi. Mazkur ishda sud SEP egasi tomonidan sud orqali taqiqlov choralarini qo‘llashdan oldin FRAND asosidagi muzokaralarni amalga oshirish majburiy ekanligini belgilagan.

AQSh amaliyotida esa SEPlar patent huquqi va antimonopoliya qonunchiligi kesishgan nuqtada tartibga solinadi. Xususan, Federal Trade Commission va AQSh Adliya vazirligi SEPlar bilan bog‘liq raqobat muammolarini nazorat qiluvchi asosiy organlar hisoblanadi. AQSh sud amaliyotida Microsoft Corp. v. Motorola, Inc. ishi FRAND litsenziyalash shartlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sud ushbu ishda FRAND litsenziya stavkalarini hisoblash mezonlarini ishlab chiqib, SEP egalarining haddan tashqari yuqori royalti talab qilishini cheklashga uringan.

Xitoy huquqiy amaliyotida ham SEPlar bo‘yicha faol sud amaliyoti shakllanmoqda. Xitoy Oliy xalq sudi hamda antimonopoliya organlari SEP egalarining bozordagi ustun mavqeini suiiste’mol qilishiga qarshi choralarni qo‘llamoqda. Ayniqsa, Huawei v. InterDigital ishi Xitoy sudlari tomonidan FRAND majburiyatlarini qo‘llashdagi muhim precedential ish sifatida e’tirof etiladi. Ushbu ishda sud patent egasining asossiz yuqori royalti talablarini raqobatga zid harakat sifatida baholagan.

Bundan tashqari, SEP munosabatlari xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan ham tartibga solinadi. Jumladan, European Telecommunications Standards Institute (ETSI) intellektual mulk siyosati SEP egalaridan FRAND majburiyatini olishni talab qiladi. Shuningdek, International Telecommunication Union (ITU) va Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) kabi xalqaro standartlashtirish tashkilotlari ham standartlashtirish jarayonida patentlar bilan bog‘liq maxsus siyosatlarni qo‘llaydi.

Shunday qilib, standartga muhim patentlar zamonaviy raqamli iqtisodiyot va global texnologik infratuzilmaning markaziy elementlaridan biri hisoblanadi. Ularning huquqiy tabiatida intellektual mulk huquqi, raqobat huquqi va xalqaro standartlashtirish tizimi o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlik namoyon bo‘ladi. Shu sababli SEPlar bilan bog‘liq huquqiy tartibga solish mexanizmlari innovatsiyalarni rag‘batlantirish hamda bozordagi erkin va adolatli raqobatni ta’minlash o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan.

FRAND tamoyili: SEP tizimidagi huquqiy muvozanat

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

SEP tizimining markaziy elementi FRAND tamoyili hisoblanadi. Ushbu atama “Fair, Reasonable and Non-Discriminatory”, ya’ni “adolatli, oqilona va kamsitmaydigan” shartlar asosida litsenziya berish majburiyatini anglatadi.

Mazkur tamoyilga ko‘ra, SEP egasi standartdan foydalanmoqchi bo‘lgan kompaniyalarga:

adolatli narxda;

oqilona shartlar asosida;

barcha bozor ishtirokchilariga teng yondashgan holda litsenziya taqdim etishi lozim.

FRAND mexanizmi patent huquqi bilan raqobat huquqi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi asosiy vosita sifatida shakllangan. Chunki u bir tomondan patent egasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilsa, ikkinchi tomondan texnologik standartlarning monopollashuviga yo‘l qo‘ymaydi.

Yevropa ittifoqi sud amaliyoti ushbu tamoyilning ahamiyatini yanada mustahkamlagan. Xususan, Huawei Technologies Co. Ltd v ZTE Corp. (C-170/13) ishida Yevropa ittifoqi sudi SEP egalarining FRAND tamoyillariga rioya qilishi majburiy ekanini ta’kidlagan. Mazkur ish SEP nizolarida raqobat huquqi qo‘llanilishining muhim huquqiy presedentiga aylangan.

AQSh va Yevropa ittifoqi amaliyotida FRAND majburiyatlari ko‘pincha monopoliyaga qarshi qonunchilik bilan birgalikda qo‘llanadi. Bu esa SEP tizimi endilikda faqat patent huquqi doirasidagi institut emasligini ko‘rsatadi.

Global patent urushlari va milliardlab dollarlik nizolar

So‘nggi o‘n yillikda SEP bilan bog‘liq nizolar global texnologik bozordagi eng yirik huquqiy mojarolardan biriga aylandi. Eng mashhur misollardan biri Apple va Qualcomm o‘rtasidagi ko‘p yillik patent nizosidir.

Mazkur ishda asosiy bahs SEP litsenziyalari uchun undiriladigan tovon puli miqdori ustida kechgan. Apple Qualcomm’ni bozordagi ustun mavqeidan foydalanishda ayblagan bo‘lsa, Qualcomm o‘z patentlari uchun qonuniy kompensatsiya talab qilayotganini bildirgan.

2019-yilda tomonlar global kelishuvga erishgan bo‘lsa-da, ushbu mojaro SEP tizimi texnologik masaladan tashqari yirik iqtisodiy va geosiyosiy vositaga aylanganini ko‘rsatdi.

Bugungi kunda Samsung, Nokia, Ericsson, Huawei va Qualcomm kabi kompaniyalar eng katta SEP portfellariga ega korporatsiyalar qatoriga kiradi. Ayrim tahlillarga ko‘ra, 5G standartlari minglab patentlarni o‘z ichiga oladi va zamonaviy smartfon ishlab chiqarishda yuzlab SEP litsenziyalari talab qilinishi mumkin.

Natijada SEP global texnologik raqobatning muhim iqtisodiy instrumentiga aylanmoqda.

SEP tizimidagi eng bahsli masalalardan biri “royalty stacking” – ya’ni bir mahsulot ichidagi ko‘plab patent egalari tomonidan alohida litsenziya to‘lovi talab qilinishi muammosidir.

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

Bu holatda bitta texnologik mahsulot ichida yuzlab SEP patentlari mavjud bo‘ladi va har bir patent egasi alohida litsenziya to‘lovi talab qiladi. Natijada ishlab chiqaruvchining umumiy xarajatlari keskin oshadi.

Masalan, oddiy smartfon tarkibida Wi-Fi, Bluetooth, 4G yoki 5G modemlari, video kodeklar va signal uzatish texnologiyalariga oid ko‘plab standartlashtirilgan yechimlar mavjud. Ularning har biri alohida SEP litsenziyasiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Bu esa yakunda texnologiya tannarxining oshishiga va xarajatlarning iste’molchi zimmasiga yuklanishiga olib keladi.

Xalqaro iqtisodiy tahlillarda royalty stacking innovatsiyalar rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillardan biri sifatida baholanadi.

O‘zbekiston qonunchiligi SEP tizimiga tayyormi?

Bugungi kunda O‘zbekistonda SEP instituti alohida va kompleks huquqiy mexanizm sifatida shakllanmagan.

Mamlakatda patent munosabatlari “Patentlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni orqali umumiy tartibda tartibga solinadi. Shuningdek, monopoliyaga qarshi munosabatlar “Raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni bilan tartibga solinadi. Biroq ushbu qonunchiliklarda SEP, FRAND yoki standartlashtirishga oid patent nizolari bo‘yicha maxsus mexanizmlar mavjud emas.

Bu esa kelajakda bir qator huquqiy noaniqliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Ayniqsa:

5G texnologiyalarining joriy etilishi;

elektron davlat xizmatlarining kengayishi;

fintech va raqamli platformalar rivojlanishi;

IT Park ekotizimining o‘sishi

O‘zbekistonni global texnologik standartlarga tobora ko‘proq bog‘lab bormoqda.

Bugungi kunda rezidentlari, telekommunikatsiya operatorlari va fintech platformalar xalqaro standartlarga asoslangan texnologik infratuzilmadan foydalanmoqda. Natijada ular bilvosita ravishda xalqaro SEP tizimining ishtirokchisiga aylanmoqda.

Kelgusida mahalliy kompaniyalar xalqaro patent litsenziyalari bilan bog‘liq majburiyatlar, FRAND tamoyili doirasidagi nizolar, litsenziya to‘lovlari xarajatlarining oshishi hamda transchegaraviy patent da’volari kabi huquqiy muammolarga tobora ko‘proq duch kelishi ehtimoli ortadi.

O‘zbekiston uchun strategik imkoniyatlar

SEP tizimi O‘zbekiston uchun faqat xavf emas, balki muhim iqtisodiy imkoniyat ham yaratadi. Agar mahalliy kompaniyalar, universitetlar yoki ilmiy markazlar xalqaro standartlashtirish tashkilotlari faoliyatida ishtirok eta olsa, kelajakda O‘zbekiston ham SEP portfellariga ega davlatlardan biriga aylanishi mumkin.

Janubiy Koreya, Finlyandiya va AQSh tajribasi shuni ko‘rsatadiki, SEP portfellari milliy innovatsion iqtisodiyotning strategik aktiviga

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

aylanishi mumkin.

Masalan, Nokia yoki Ericsson kabi kompaniyalar bugungi kunda nafaqat texnologik mahsulotlardan, balki patent litsenziyalashdan ham milliardlab dollar daromad olmoqda.

Bu esa zamonaviy iqtisodiyotda texnologiyani yaratish bilan bir qatorda standartlarni nazorat qilish ham strategik ustunlik manbayiga aylanganini ko‘rsatadi.

Xulosa

SEP bugungi raqamli iqtisodiyotning eng muhim va eng kam tushunilgan huquqiy institutlaridan biridir. Wi-Fi, 5G yoki smartfon texnologiyalarining ortida aynan ushbu patent tizimi turadi.

SEP bir tomondan innovatsiyalarni himoya qiladi, ikkinchi tomondan esa global texnologik standartlarning ishlashini ta’minlaydi. Shu sababli u patent huquqi, raqobat siyosati va texnologik rivojlanish kesishgan nuqtada shakllangan murakkab institut hisoblanadi.

O‘zbekiston uchun esa SEP masalasi endilikda nazariy mavzu emas. Raqamli iqtisodiyot kengaygani sari mamlakat global texnologik tizim bilan tobora chuqur integratsiyalashadi.

Agar O‘zbekiston ushbu yo‘nalishda aniq huquqiy siyosat ishlab chiqmasa, kelajakda litsenziya nizolari, investitsion xavflar va texnologik xarajatlarning oshishi kabi muammolar paydo bo‘lishi mumkin.

Shu sababli FRAND tamoyillarini milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich integratsiya qilish, SEP nizolari bo‘yicha maxsus huquqiy mexanizmlar ishlab chiqish, standartlashtirish siyosatini rivojlantirish hamda universitetlar va texnologik kompaniyalarni xalqaro standartlashtirish jarayonlariga faol jalb etish bugungi kunda strategik zaruratga aylanmoqda.

Chunki kelajakdagi raqamli iqtisodiyotda texnologiyadan foydalanishning o‘zi yetarli bo‘lmaydi. Asosiy masala global standartlarni kim belgilashi va ular ustidan kim nazorat o‘rnatishidadir.